

Rupjmaize – nevis izvēle, bet latviskās kultūras nosacījums

Tas, ka konkursā ir uzvarējis vārds *rupjmaize*, ir tikai puse no stāsta, jo otra puse ir visi neuzvarējušie vārdi, un tie par latviešu valodu, Latviju un latviešiem pastāsta tikpat daudz kā uzvarētājs. Piemēram, uzvaras laurus nav plūcis ne *kompjūters*, ne *taisnīgums*, ne *kontribūcija*. Mēs varētu iztēloties garumgaru nogriezni, kam vienā galā ir pats latviskākais, bet otrā – pats nelatviskākais vārds. Un šis nogrieznis būtu ne tikai valoda, bet arī latviešu kultūra visā tās daudzveidībā. Vienā nogriežņa galā novietotas pozitīvās, atbalstītās un uzturētās, bet otrā pusē – negatīvās, noliegtās vērtības. Valodā saknes notur mītiskais koks, Austras koks, *arbor mundi*, sakārtojot visu labo un ļauno, gaišo un tumšo, uzturētās un apkarotās vērtības. Tieši valoda visā savā bagātībā un patstāvībā ir mīta mājvieta, jo vārdi nav tikai izkārtnes vai etiķetes – tie sevī slēpj stāstus, nozīmes nianses, kas pamatojumu rod ilgdzīvojošā tradīcijā. Parasti *sliktos* vārdus negribas izcelt un likt godā, tomēr tie vienmēr ir blakus, gluži kā gaisma veido ēnu. Nominētais ozols ir stingrs, ciets, dižens, bet tas nav vienīgais koks. Mīkstu priežu un alkšņu Latvijā ir vairāk. Latvija ir tēvzeme, bet daudziem dzīvesvieta ir ārpus dzimtenes.

Vārds *rupjmaize* raisa veselu asociāciju gūzmu. Visupirms tā ir maize, bet maizei ir milzīga nozīme Latvijas kultūrā un simboliskajā valodā. Viena no vārda nominētājām ļoti trāpīgi raksta, ka „maizīte vienmēr ir bijusi ļoti svēta un dārga. Pret to ir jāizturas ar lielu cieņu”. Tā iemieso siltas un maigas jūtas, taču tā ir arī raupja. Mūsdienu latviskajā mitoloģijā raupjums diemžēl nereti rādās kā slavējams: gara domāšana un estētiskā izcilība ir aizdomīgas, bet raupjums, dabiskums, pat asums un vienkāršība ir laba un svētīga, jo liecina par patiesumu un taisnīgumu. Rupja ir ne tikai maizes virsma, rupja var būt arī vārdu izvēle. Arī te *rupjmaize* trāpa latviskajā pašizjūtā. Tas, ko senie grieķi dēvēja par parēsiju, *rupjmaizes* ēdājam ir tieša un atklāta runa, pasakot bez liekas daiļrunības vai pat noklusējot. *Rupjmaizei* nav izskaistinājumu, tā ir ļoti lakoniska, ar skaidru formu un krāsu. Uz *rupjmaizes* neliek izsmalcinātus ēdienus, jo *rupjmaize* pati ir pietiekama.

Vienlaikus *rupjmaize* aicina uz rūpēm; tā ir arī rūpjumaize. Par maizi ir jā rūpējas, to nedrīkst neapēst, to nedrīkst izniekot, tā ir jāsarūpē un jāaprūpē, jo maize ir ne tikai ēdiens, kaloriju krātuve, bet arī darba iemiejums. Un darbs ir latviskās mūsdienu mitoloģijas centrā: latvieši strādā un strādā, un tad ēd *rupjmaizi*. Citiem vārdiem, pelna maizi. Rūpes par maizi ir darbs, bet darbošanās ir nepārtraukta. Latvju tautas ciešanu stāsts caurcaurēm ir par nomocīšanos darba laukā, bet maizes nav, lai gan ļoti gribas. Acīmredzot tāpēc *taisnīgums* nav iekļūvis nominantu sarakstā, bet *brīvība* ir, jo gribas būt brīvam ar savu maizes riecieni.

Maize ir arī dzīvība, jo tā pabaro un tādējādi uztur pie dzīvības. Līdz ar to rupjmaizi var saprast kā latvieša dzīves simbolu. No nominētajiem vārdiem var izveidot veselu teikumu: „Latvietis Jānis dzimtenē pie tēvzemes ozola, saules apspīdēts, līgo un ēd brīvas Latvijas rupjmaizi.” Ko tad nozīmē dzīvošana? Tā ir tāda dzīvošana, kurā latvietis, savu valodu lietojot, var brīvi ēst savu maizi. Turklāt darbs atmaksājas. Pēdējā desmitgadē graudaugu raža sasniegusi rekordlielu apmēru – pāri trim miljoniem tonnu. Proti, aptuveni pusotra tonna uz iedzīvotāju. Tad vairs nav jāsaka, lai Dieviņš „dod dienišķo maizi”, jo paliek pat pāri. To var eksportēt ne tikai uz tuvējām, bet arī tālām valstīm – uz Irānu, Saūda Arābiju, pat Ēģipti, kas izsenis dēvēta par Vidusjūras valstu maizes klēti.

Ja vēders pilns, var padomāt par dvēseles badu. Tāpēc nepārsteidz, ka nominēti arī *politiski* jēdzieni. No vienas puses, tā varētu būt domāšanas inerce, atbildot uz jautājumu: „Kas ir latvisks vārds?”, jo vairāk nekā skaidrs, ka *Latvijai* vajadzētu būt latviskam vārdam. Taču tas ir pārāk pieticīgs skaidrojums, jo nepasaka neko jaunu. *Līgo, saule* un *ozols* – tie ir mitoloģiski jēdzieni. *Dzimtene, tēvzeme, Latvija, latvietis* un *latviete* – tie ir vārdi, kas drīzāk liecina par paviršību izvēlē. No filozofiska skatpunkta interesantāka ir *brīvības* atrašanās otrajā vietā aiz *rupjmaizes*. Ja šo sadalījumu kā simbolus attiecina uz mūsdienu Latviju, tad var saskatīt sabiedriskās tendences. Brīvība ir svarīga, jā, tomēr jājautā, ko ar šo brīvību iesākt? Valsts zemāk, bet maize ir augstāk. Acīmredzot brīvība ir vajadzīga, lai varētu iegūt maizi. Citiem vārdiem, iepirkties. Tā ir vēl viena maizes metafora, proti, maize kā darba augļi. Kad brīvībā pastrādāts, gribas ļauties pirkšanas kārei. Tikai pēc tam seko *līgo*, jo sendienu rituāliem nozīmīgums ir dzisis – tie pārvēršas par vaļasprieku, par izklaidi.

Valoda ir ne tikai mītu, bet arī visas domāšanas mājvieta. Filozofiskā hermeneitika, atgīdusi, ka domāšana noris valodā ar vārdiem un jēdzieniem, saprata arī to, ka tātad no valodas nevar aizbēgt. Kad mēs piedzimstam, mēs attopamies jau pastāvošā kultūrā un valodā. Tāpēc nevis mēs izvēlamies savu valodu, bet tā izvēlas mūs. Arī rupjmaize ar visu savu rupjību ir nevis izvēle, bet latviskās kultūras nosacījums, kas šo kultūru padara tādu, ko spējam atpazīt un pieņēmam par savu.

Māris Kūlis,
filozofs